

ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİ ÜÇÜN TARİX DƏRSLİKLƏRİNİN REDAKTƏSİ

Orta ümumtəhsil məktəbləri üçün nəzərdə tutulan tarix dərsliklərinin hazırlanmasında müəlliflə yanaşı, redaktorun da üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Dərslük müəllifinin görə bilmədiyi nöqsanları, dərslükdəki çatışmamazlıqları müəlliflə birlikdə aradan qaldıran redaktor keyfiyyətli dərslüklərin hazırlanmasında mühüm rol oynayır.

Məlum olduğu kimi, orta ümumtəhsil məktəblərində müxtəlif fənlər tədris olunur. Bu müxtəliflik həmin fənlər üçün nəzərdə tutulmuş dərslüklərin redaktəsində də özünü büruzə verir. Məsələn, riyaziyyat dərslüklərinin redaktəsinə verilən tələblərlə biologiya dərslüklərinə verilən tələblər üst-üstə düşə bilməz. Bu, tarix dərslükləri üçün dəxasdır.

Tarix dərslüklərinin redaktəsi zamanı redaktor dərslükdə veriləcək materialın həcmnin fənn proqramında həmin mövzunun tədrisi üçün nəzərdə tutulan vaxta uyğun gəldiyini müəyyən etməlidir. Yəni fənn proqramında verilən tələb gözlənilməlidir. Verilən materialın həcmnin müəyyənləşdirilməsi şagirdlər üçün əhəmiyyətlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, şagirdlər yalnız tarix fənnindən ev tapşırığı almırlar. Materialın həcmi elə olmalıdır ki, şagird digər tapşırıqları da hazırlaya bilsin. Əgər redaktor müəyyən çatışmazlıqlarla rastlaşarsa, dərslük müəllifinə müraciət etməlidir. Məhz müəlliflə məsləhətləşmə apardıqdan sonra yekun qərara gəlinməlidir.

Bildiyimiz kimi, orta ümumtəhsil məktəbləri üçün tarix dərslüklərində fakt

materiallarına geniş yer verilir. Xarakterik və gərəkli olmayan faktlar əhəmiyyətinə görə dərəcələrə bölünür. Əsas və ikinci, üçüncü dərəcəli faktlar deyə onlara şərti adlar da verilir. Ən vacib, ən önəmli faktlar əsas faktlar hesab olunur və əsər demək olar ki, bu əsas faktlar üzərində qurulur. Əsas faktlar əsərin bünövrəsi, özülü, gövdəsi deməkdir. Əsərdə fakt seçilmiş, mənalandırılmış, cilalanmış halda oxucuya təqdim olunur. Əsas faktların da ən önəmliləri olur ki, buna da tipik faktlar deyilir. Yəni bunlar müəllifin müxtəlif faktlar içərisində daha çox önəm verib təsvir etdiyidir (5, 121).

Orta ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulan «Orta əsrlər tarixi» adlı dərslükdəki «Dehli sultanlığı» adlanan 3-cü paraqrafda həm əsas, həm də ikinci dərəcəli faktlar öz əksini tapıb. Əsas faktlardan bir neçəsinə diqqət yetirək: «...Məhəmməd Gurlunu əvəz edən Qütbəddin Aybək (1206-1210) 1206-cı ildə özünü bütün Şimali Hindistanın hökmdarı elan edərək, Dehli sultanlığının əsasını qoydu.

... Dehli sultanlığı 1221-1265-ci illərdə monqol yürüşlərinə məruz qaldı.

... Əhali arasında İslam dinini qəbul edənlərin sayı artırdı. Xüsusilə Qərbi Pəncəbdə İslamın təsiri daha güclü idi» (4, 13-16). Redaktə zamanı redaktor dərslüyin mətninin həddindən artıq fakt materialları ilə yüklənməsinə yol verməməlidir. Bu, mövzunun şagirdlər tərəfindən çətin mənimsənilməsinə səbəb olur və tədris olunan mövzuya qarşı maraqlı oymatır.

Redaktor dərsləkdə fənlərarası əlaqələrlə (məsələn, tarixlə ədəbiyyatın əlaqəsi) bağlı paraqrafın verilməsini və bu paraqraflarda fakt materiallarının necə əks olunduğunu müəyyən etməlidir. Tarix dərsləklərində hər hansı bir dövrün ədəbi mühiti ilə bağlı verilən paraqraflar tarix fənni ilə ədəbiyyat fənni arasında mövcud olan fənlərarası əlaqəyə nümunədir.

Tarix dərsləklərinin redaktəsində dil və üslub xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Dərsləyin dili sadə, aydın, məntiqi, canlı, emosional, ifadəli, obrazlı, cəlbədicə, dəqiq, təsirli və inandırıcı olmalıdır (2, 43). Redaktor hazırlanmış tarix dərsləklərinin dilinin sadələnməyə uyğun olduğunu dəqiq müəyyən etməlidir. Əks halda, verilən materialları mənimsəmək şagirdlər üçün çətinlik yaradır. Dərsləyin dilinin sadəliyi onu bəsitliyə gətirib çıxarmamalıdır (2, 43).

Tarix dərsləklərinin üslub xüsusiyyətlərinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, digər dərsləklər kimi bu dərsləyin də dili elmi üsluba aiddir. Elmi üslub üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlər məntiqilik, dəqiqlik, təkmənalılıq, dəlillik, terminilik, həqiqi mənalılıq və s. tarix dərsləkləri üçün də səciyyəvidir.

Elmi əsərlərdə hökmlər, nəticələr ümumi səciyyə daşdığı üçün felin indiki zaman forması daha geniş işlədilir. Gələcək zaman formalarından az istifadə edilir, çünki gələcək zamanda baş verə biləcək iş, hərəkət və ya müəyyən keyfiyyət əsasən ehtimal səciyyəlidir. Keçmiş zaman forması ictimai elmlərdə, xüsusilə tarix və ədəbiyyata aid yazılmış əsərlərdə üstünlük təşkil edir, çünki bu əsərlərdə keçmişdə olan, baş vermiş hadisələr təhlil olunur (2, 383-385). Bu, tarix dərsləkləri üçün də səciyyəvidir. Məsələn, 8-ci sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuş «Azərbaycan tarixi» dərsləyindəki «Azərbaycan Böyük Səlcuq

imperatorluğunun tərkibində» adlı 1-ci paraqraftan götürülmüş aşağıdakı hissəyə diqqət yetirək: «Ərəb xilafətinin tənəzzülündən sonra siyasi dağınıqlıq dövrü yaşayan İran, Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycandan keçərək Bizansa qarşı əməliyyatların davam etdirilməsi zərurəti yaranmışdı.

Səlcuq oğuzları əvvəlcə Xorasanda məskən saldılar. 1038-ci ildə paytaxtı Nişapur şəhəri olan ilk Səlcuq dövləti meydana gəldi. Səlcuğun nəvəsi Toğrul bəy (1038-1063) sultan elan olundu» (3, 5-6).

Tarix dərsləklərində terminlərə geniş yer verilir. İstər tarix dərsləklərində, istərsə də digər dərsləklərdə terminlərin izahı verilməlidir. İzah sadə və anlaşıqlı bir dildə olmalıdır ki, şagirdlər terminlərin mənasını asanlıqla başa düşsünlər. Bəzi terminlərin izahına diqqət yetirək:

Subaşı türk dövlətlərində çox da böyük olmayan hərbi dəstənin başçısı, sülh vaxtı şəhər və qalalarda asayişə nəzarət edən rəis.

Timar (türkcə) Osmanlı imperatorluğunda şərti irsi torpaq sahibliyi. Hərbi xidmətə görə dövlət torpaq fondundan verilirdi.

Didebuli (gürcücə) iri feodallara verilən addır (4, 90-91). Göründüyü kimi, hər üç terminin izahı sadə və anlaşıqlı bir dildə verilmişdir.

Tarix dərsləklərində sənədli materiallara da yer verilməlidir. Sənədli materiallara arxiv sənədləri, dövrü mətbuat nümunələri və s. aiddir. Belə materialların verilməsində məqsəd mövzunu yaxşı mənimsəməyə kömək etmək, şagirdlərdə təhlil etmək və müstəqil şəkildə nəticə çıxartmaq kimi vərdisləri formalaşdırmaqdır.

Digər dərsləklər kimi tarix dərsləklərində də metodik aparatın, yəni sual və tapşırıqların verilməsində məqsəd mövzunu yaxşı mənimsəməyə və idraki

maraqları inkişaf etdirməyə kömək etməkdir. Sual və tapşırıqların işlənməsi zamanı redaktor aşağıda göstərilən problemləri həll etməlidir: sual və tapşırıqlar verilən paraqraf və dərslinin ümumi metodik aparat sistemi üçün faydalıdır; verilən sual və tapşırıqlar paraqraflarda olan və əvvəllər öyrənilən materiallarla birbaşa əlaqəlidir; metodik aparat şagirdlərin səviyyəsinə uyğundurmu (6, 196-197).

Tarix dərslərində xronologiyaya geniş yer verməkdə məqsəd verilən materialları qavramağa, yadda saxlamağa və dərslərdən asanlıqla istifadə etməyə kömək etməkdir. Redaktor xronologiyada istər dünya, istərsə də müxtəlif ölkələrin tarixində baş vermiş ön mühüm hadisələrin əks olunmasını nəzərə almalıdır.

Orta ümumtəhsil məktəbləri üçün tarix dərslərinin strukturu əsasən bu şəkildə olur: bölmə, fəsil, paraqraf. Bəzi hallarda isə struktur yalnız fəsil və paraqraflardan ibarət olur.

Məlum olduğu kimi, tarix dərslərində illüstrasiyalara (fotoşəkil, xəritə, sxem və s.) geniş yer verilir. Illüstrasiyalar mövzunun yaxşı mənimsənilməsində və əyaniliyin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Görkəmli adamların, ayrı-ayrı dövrlər üçün səciyyəvi olan geyim növlərinin, silah-sursatın, pulların, memarlıq abidələrinin şəkilləri və xəritələr tarix dərslərində üstünlük təşkil edir. Redaktor illüstrasiyaların paraqrafını mətnin müvafiq yerində verilməsinə, mətnlə uzlaşmasına və illüstrasiyaların altında verilən izahedici yazılara xüsusi diqqət yetirməlidir.

Orta ümumtəhsil məktəbləri üçün tarix dərslərinin redaktəsi ilə bağlı yuxarıda verilənlərə əsasən demək olar ki, tarix dərslərinin redaktəsi redaktordan xüsusi diqqət və məsuliyyət tələb edir. Məhz belə

olan halda keyfiyyətli tarix dərslərinin nəşrinə nail olmaq olar.

Fuad İSGƏNDƏROV,
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi
kafedrasının magistrantı

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov H.Ə. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyətin əsasları: Dərslük.-B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003. -S.383-385.

2. Kərimov Y.Ş. Ana dilinin tədrisi metodikasının nəzəri problemləri.-B.: «Nasir» nəşriyyatı, 2005. S43.

3. Mahmudlu Y., Məmmədov S., Piriye V. Azərbaycan tarixi: 8-ci sinif üçün dərslük. -B.: Aspoliqraf, 2005.-S.5-6.

4. Mahmudlu Y.M. və b. Orta əsrlər tarixi: 8-ci sinif üçün dərslük.- B.: Aspoliqraf, 2005.-168 s. (Ə.Ə.Qocayev, R.Z.Xəlilov, S.Ə.Ağayev, S.M.Qənbərov, Ş.B.Məmmədova, H.K.Əlişova, B.Ə.Xubyarov ilə birlikdə).

5. Vəliyev İ. Redaktənin əsasları: redaktənin metodikası, mətnin redaktor təhlili, mühazirə mətnləri. II hissə. -B.: «Günəş» nəşriyyatı, 2003. -S.121.

6. Редактирование отдельных видов литературы: Учебник для студентов вузов, изучающих по специальности журналистика / Под ред. Н.М.Сикорского. - Москва, «Высшая школа», 1973. - с.196-197.